

IRODALOM.

Dr. Kiss Elek: *Az isteni törvény útja.* Az ótestamentum vallási és erkölcsi megvilágításban. Cluj-Kolozsvár, Minerva rt., 1924. 8 r. 248 l. Ára 150 lej.

Dr. Kiss Elek nemcsak bátor, hanem merész ember is. A mit jónak és szükségesnek lát, azért sikra száll, még ha baj és veszély fenyegeiné is.

Ezt a jellemvonást újabban azzal a tettevel adta tollunkba, hogy egy 248 oldalra terjedő könyvet adott ki az ótestamentumról. Föltűnő magyar theologiai könyv mai megjelenése, mert a nyomdai költség óriási, kiadó csak maga az író lehet. Ha már megtette, csak ezzel is elismerésünkre érdemes.

A könyv célja az ótestamentum vallásának és erkölcsi felfogásának megvilágítása. Író az ótestamentumban az *igazság*, az újban a *szereetet* diadalát látja. Egészen megragadja figyelmünket ez a tartalomjelzés és keresve keressük a könyvben e tárgy céltudatos kidolgozását, mert hisszük, hogy aki ezt megteszi, igen nagy szolgálatot teljesít a bibliát becsülő nagyközönség érdekében.

Dr. Kiss jelen könyve ehhez a föladathoz csak bevezetés, de olyan, amely kötelez a folytatásra. Mert az egész ótestamentum tartalma, a kritikailag megállapított kronológiai rendben is csak szakembereknek szolgál segítségül. A nagyobb olvasóközönség az eredményt várja olyan összefoglalásban, amely őt beleringatja e szent könyv hite és gondolkozása világába.

Arra nem gondolunk, hogy a mai szakember az Ewald-féle brilliáns stílussal támogatott fantáziának engedje szolgálatába tollát, de az kívánatos, hogy amit az író megismer a maga kritikai látásával, a laikus olvasó élhesse át és lássa szeme előtt.

Az ótestamentum rendkívül nagy terjedelme és az a ki-méletlen elbánás, mellyel mindenik kor a maga képére formálta az elődök szent hagyatékát, végtelen nagy nehézséget okoz a mai tanulónak. Azon még nem kellene fönnakadni, hogy a legendás patriárkai kor, melyet a Mózes, Jozsué és Birák könyvei tárgyalnak, telítve van mindennel, amit a fantázia, a hitköltészet, a fajmádás és az ősök tisztelete termelhet, de sajnosan kell látni, hogy a történelmi korok írott maradványai is át vannak dolgozva. Még szerencse, ha csak töredékek gyűjteménye a prófétai iratok, amilyen Ézsaiás, Hoseás, Ezekiel; de az már megtéveszti a legélesebb szemű kritikust is, ha az író vagy írói fogásból, vagy célszerűségből távoli kor miliójébe illeszti bele azt, amit saját szemével lát és átél, mint a Jób és Dániel könyve.

Még ennél is jobban megtévesztő, amit a krónikák írója tesz, midőn az egész múltat a papság céljainak megfelelő formába önti át. Eltörli megelőző korok iskoláinak minden tervét, megváltoztatja a fölfogást a papról, a templomról, az Istenről.

Az ókor írója nem ismer szerzői jogot, de élvez teljes írói szabadságot. Célja van s azt ha tör, ha ront, megvalósítja. Így jutottunk ahhoz a szentnek nevezett iratgyűjteményhez, melyben mindent meg lehet találni s melyből bármit ki lehet magyarázni.

A kereszténység a bibliát három korszakos elbánásban részesítette. Először kanonizálta, vagyis eldobta azokat, amelyeket nem látott a keresztény irányzatok támogatására alkalmasoknak. Azután rábizonyította, hogy a megváltás nagy és csodás munkájának áll a szolgálatában minden könyve, minden szava és minden betűje. Az ő az ígéret, az új a beteljesedés. Az egész biblia szent, mert Isten szava; igaz, mert akik írták, csalatkozhatlanok voltak. Kijelentés, mert csak azt tartalmazza, amit Isten az emberrel közölni akart.

Ez a tan a legtulzóbb és legképtelenebb magyarázásokra szolgált alapul s valósággal megfosztotta a bibliát igazi értékétől,

A biblia értékelésének harmadik korszaka az, amely tudományos kritikai alapon foglalkozott az egészszel és részeivel is. Ez a XVII-ik század második felében kezd mutatkozni, a XVIII-ik század végén már határozott irányt jelöl meg s a XIX-ikben diadalmas sikert ér el. Amilyen szorgalmasan rejte-

gették az első hosszú korszakban, melyet a reformáció előtti időre teszünk, a bibliát a kolostorok falai közé, a másodikban oly bátor volt a felszabadított és az élőnyelveken szóló bibliából kimagyarázása minden hitnézetnek és minden dogmai formulának. A harmadik korszak rombolt, tört, bontott, mert kereste és látni akarta az igazat. Először is kimondotta, hogy ha ihletve voltak is, de csak emberek írták a bibliát, akik ép úgy tévedhettek, ahogy tévednek az írók ma is, épp csak azt tudták elmondani, amit hallottak, olvastak, kigondoltak, vagy megálmodtak, mint akár a mai emberek. Tehát a végső megállapítás nem lehetett sem több, sem kevesebb, minthogy a biblia több száz évre terjedő idő íróitól származott iratok gyűjteménye. Rendkívül becses, páratlanul szép megnyilatkozása az emberi léleknek prózában, költészetben, rideg krónikákban és színes bölcselkedésben, mindenek fölött pedig magasan szárnyaló hitben.

Dr. Kiss a legújabb kritikai iskola vívmányait elfogadja és fölhasználja könyvében. Rámutat a régi és későbbi iratok irányára, föl fogására és tanítására. Eljárása analitikus és szintetikus is. Először a tárgyalt iskola irataiból, különösen a Hexateuchból emeli ki az Izraelre vonatkozó és vele kapcsolatos tárgyakat. Azután a vallási és erkölcsi vonatkozásokra mutat rá igen sűrű bibliai utalásokkal.

A fogság előtti, fogság utáni prófétákkal és a többivel, az úgynevezett hagiografokkal hasonlóan foglalkozik. Ezt az eljárást azzal kívánja igazolni, hogy így „vallástörténetet ad”, vagyis „a theológiáról a vallásra megy vissza”. (3 l).

Elismerjük, hogy ezzel a módszerrel végig vezeti a biblia tanulmányozóját az egész biblián. Az is való, hogy közben sok értékes, kritikailag megállapított és elfogadott igazságot jegyez meg, — mondhatnók rejteget el. De módszerének hátránya a hosszadalmasság, a szünetlen ismétlés és az egység hiánya. Ezt az észrevételt a laikus olvasóra gondolva mondjuk. A szakember megtalálja azt, amit keres s kétségen kívül kap a kezébe olyan vezérkönyvet, amely megsegíti, sőt rá is kényszeríti, hogy a biblia fő tárgyait állítsa egybe, hasonlítsa össze a különböző íróknál megjelölt helyekkel. Ez az egyszerű és természetes eljárás igen becses eredményhez juttatja s akkor veszi észre igazán, hogy milyen hasznos könyv jutott a birtokába. Ámde — legyen szabad hangsúlyoznunk, — hogy

ezért az élvezetért meg kell dolgozni, de — természetes — koránt sem olyan sokat, amennyit dr. Kiss dolgozott.

Még csak egy vonatkozásban kívánunk szólni, mert különben igen hosszúra nyúlna fejtegetésünk: nemcsak a tárgy, hanem a könyv is bő alkalmat kínál a gondolatok tovább fűzésére.

Írónk könyve utolsó, rövid fejezetében az ószövetség „vallási és erkölcsi értékeire” mutat rá. Ilyennek tartja, hogy az Őt, a családra és az abból kialakuló közösségre nagyobb figyelemmel van, mint az egyénre. Ezután következőnek a héber nemzeti életet látja, de figyeltet arra, hogy nem a nemzet az első, hanem *Jehova*, aki a nép szövetséges társa s akinek szolgálatában állanak a próféták, mivel ők a nemzeti hivatás fölismerői, akik megteremtik a kiválasztott nép fogalmát. Ebből keletkezik aztán a szent nép, a papság útján a Jahveh szolgálója, helyesebben a törvény szolgálója, aki többé nem jelenik meg Jahveh előtt, mert arra csak a pap s végül is csak a főpap jogosult.

Ez a rész túlságos tömött halmaza az egymást fölváltó következtetéseknek. Ezt tartjuk az elkövetkezendő új könyv tárgyjegyzékének. Itt sok kívánnivalót hagy fenn, mert túlzott szabadsággal állapít meg egyes tényeket, amelyek bizonyításra szorúlnak. A nemzet-gondolatot erőteljesen támogatják a próféták, de ugyanők azok, akik egyesekben látják megvalósulva a nemzeti eszményt. Ők teremtik meg a Mózes-ideált, Dávid az ő tolluk alatt nő oly kiváló nemzeti hőssé. Ábrahám, Jakab, József tényleg gyűjtő nevek, nemzet-reprezentánsok, de ilyené csak historikus és a logikai ésszel problémák után kutató filozófus növeli őket.

Jogosan reméljük, hogy a Jahve kultuszt megteremtő személyi és historiai adatok majd ki fognak domborodni és bebizonyítják azt az örök igazságot, hogy az eszményileg nagy és tökéletes istenség fölfogása, megértése és az életbe átvitele, hosszú száz esztendőkhöz kerül s még azután is mindig ki van téve az elhomályosodás, az elévülés, mondhatnók megúnás veszélyeinek. Az emberek nem szeretik nagyon megterhelni az elméjüket. A kényelem szeretetéből szivesen áthárítják másra a legszentebb munkánkat: az imádkozást is, azaz a közönséges okoskodással: a pap dolga.

Írónk helyesen mutat rá arra, hogy a zsidó népet Istene,

vagyis vallása tartotta meg a nemzetnek, de minket az érdekel, hogy ezért a nagyszerű eredményért mily sokat kellett küzdeni néhány fanatikusnak, mert ebben találjuk meg a vallásnak, helyesebben a hitnek erkölcsöt teremtő és életet biztosító erejét.

Dr. Kiss Eleknek elismeréssel adózunk nagy munkájáért, merész vállalatáért.

Dr. Boros György.

Ravasz László. „Az emberélet útjának felén.“. Beszédetek cikkek, előadások. Kolozsvár 1924. „Az Út“ kiadása. A 270 oldalra terjedő kötet szerző különböző folyóiratokban immár megjelent írásait foglalja egybe s teszi könnyebben hozzáférhetővé. Tartalmaz: I. Essay-eket, iránycikkeket, II. Prédikációkat, elmélkedéseket, III. „Sirató“-kat és végül IV. Apró cikkeket.

Az Essayk és iránycikkek nagyrészt a Protestáns Szemlében és a Ref. Szemlében jelentek meg az 1915—1919. terjedő időközben. Részben tudományos, (Megjegyzések a vallás lélektanához, igehirdetésünk megújodása) részben pedig egyháztársadalmi és általános társadalmi kérdésekkel foglalkozik. (A szocializmus evangéliuma, a nőkérdés, zsidókérdés, mi a szabadelvűség?) A prédikációk elmélkedések egyrészt Az Útban, vagy a Ref. Szemlében jelentek meg szintén az 1916—1920 terjedő időközben. Van egy pár, melyek itt jelennek meg először. A „Sirató“ emlékbeszédetek (Kenenessey Béláról) és nekrológokat tartalmaz.

Nem lehet célunk ez alkalommal a tárgy tekintetében is annyira változatos cikkek tartalmába elmélyedni, csak megjegyezzük, hogy elolvasásuk a tartalom és stílus szempontjából is kiválóan tanulságos és élvezetes s így „Az Út“ nagy szolgálatot tett e kötet kiadásával. Az izléses kiállítás a Minerva nyomdának munkája.

dr. V. B.

KÜLÖNFÉLÉK.

A Keresztény Magvető jelen füzeté előállítás költségeinek egy részét folyóiratunknak egyik régi barátja fogja fizetni.

Elhunytak. *Özv. Benedek Jánosné* szül. *Siménfalvi Zsuzsánna* életének 85-ik évében, Nagyajtán, július 10-én. — *Domjáschitz Jánosné* szül. *Vaska Vilma*, életének 39-ik, házasságának 19-ik évében augusztus 24-én Nagyenyeden. Édes anyja *özv. Vaska Béláné*, testvérei, férje és 5 árvája gyászolja elhunytát. — *Albert Lőrinc* ny. állami tanító és énekvezér 81 éves korában Bölönben szept. 4-én. Az elhunyt egyike volt a leglelkesebb unitáriusoknak, ki nemes egyéniségével maradandóan beírta nevét és emlékét a bölöni hivek lelkébe, kiknek egy emberöltőn át közkedvelt tanítója és énekvezére volt.

Id. Katona Sándor. Mint késő ősszel egyedül maradt gyümölcs — ahogy maga is sokáig előre érezte — leesett az élet fájáról. Mint a mult század székely unitárius szellemének drága gyümölcsei: László József, Sándor János, Gombos Sámuel, Sándor Mózes, Katona Sándor, együtt növelték egyházunk és fajunk kulturális kincseit Székelykereszturon. Az előbbiek egymás után már korábban eltávoztak. Utolsónak maradt id. Katona Sándor s most 83 éves korában ő is elment s ezzel egy szép, emlékezetes szakasz záródott le az udvarhely-megyei unitarizmus életében. Mindenikben a székely fajnak egy-egy megkapó sajátos vonása érvényesült. Id. Katona Sándort főképp a szerénység és a kötelességtudás jellemezték. Mert mindig kevesebbnek akart látszani, mint ami volt. Naggyá nőtt mindenki előtt. 42 éven át két székely nemzedékbe oltott hitet és szívós munkaszeretetet Székelykereszturon. 1904-ben csak címlegesen vonult nyugalomba. A szolgálatot tovább folytatta. Mint vándor zsolttáros minden vasárnap segesvári egyházközségünkben dicsérte az Istent. S mikor jött a háború, mint boldog áldozatot, minden erejét ismét egyházának és fájának adta. Pihenjen csendesen!